

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

Kierkegaard, Geijer och universitetet

Avskedsföreläsning vid Uppsala universitet den 24 maj 1993

Av THURE STENSTRÖM

»Alldenstund, ärade åhörare, de kungliga författningarna ålägga mig att ännu en stund uppehålla er, så må själva denna ämbetsplikt ge en ursäkt för att jag, väl vetande min obetydlighet, dock vågar tala i en så vittfrejdad församling. (...) Men ett medelmåttigt tal får kanhända tillräknas de medelmåttiga felen.»¹

Med dessa ord inträdde den 34-årige Erik Gustaf Geijer i ämbetet som professor i historia vid Uppsala universitet. De ödmjuka fraserna är hämtade ur hans installationsföreläsning den 27 mars 1817 och utgör naturligtvis ett prov på den självförminskningens formel som enligt talekonstens uråldriga regler bör inleda varje självmedveten professors retoriska framträdande. Dock bör det kanske tilläggas, att orden inte uttalades på svenska utan på latin. Geijer inträdesföreläste på latin över det ståtliga ämnet *De principatu orbis terrae Europae*, »Om Europas världsvälde». Anförandet utgjorde, kan man säga, en flammande bekännelse till Europa, till Europatanken, till den europeiska kulturgemenskapen, grundad som den är på friheten som ledande samhällelig princip, låt vara att föredragshållaren samtidigt varnade för tidens två konkurrerande stormakter, Amerika och Ryssland som visade så oroande tecken på att hota det europeiska världsväldet.

Det skulle föra för långt att här diskutera, om Geijers synsätt fortfarande är aktuellt. Men i sina mest fundamentala drag är uppläggningsen inte ointressant. I ett läge då kronprins Karl Johan just nyorienterat vår utrikespolitik, då 1812 års idéer just börjat vinna anklag i landet och då Geijer mer än alla andra blivit ett språkrör för den uppflammande svenska nationalismen, för göticismen, i denna situation valde han att uttala sin varma anslutning till Europa. För Erik Gustaf Geijer fanns det uppenbarligen ingen motsättning mellan att vara svensk och att vara europé.

Med Geijers inträde på historieprofessuren började en storhetstid i Uppsalas lärda historia. Man kan, som Nils von Hofsten gjort i ett rektorstal, fråga vilket värde som är störst: Erik Gustaf Geijers betydelse för Uppsala universitet eller Uppsala universitets betydelse för Erik Gustaf Geijer.² Naturligast är att tala om en växelverkan, en växelverkan som gjort vår svenska kultur rikare än den eljest skulle ha blivit. I kraft av sin personlighet, med hela sin karismatiska utstrålning blev Geijer inte bara vårt lärosätes symbolgestalt utan något av ett tidens orakel. När han från 1815 och åren närmast därefter, om lördagarna, höll sina legendariska föreläsningar om Sveriges historia en trappa upp i Gustavianum, fylkades stora delar av studentkåren, stadens societet och ibland valda delar av hovet vid hans kateder, för att lyssna och lära. Och nästa dag var hans ord spridda över landet. Fyra gånger under sin tjänstetid hann Geijer att utöva ämbetet som rector magnificus, tjänsten alternerade den gången mellan alla i tjänst varande professorer. Med kraft och lidelse slog han, både som lärare och som rektor, vakt om Uppsala universitets självständighet, inte minst juridiskt, och motsatte sig alla planer på att förlägga verksamheten till Stockholm.³ Gång efter annan avvisade han diverse anbud att lämna Uppsala och forskningen för andra uppgifter, så t.ex. då han 1812 tackade nej till att bli kronprinsens lärare⁴ eller när han 1834 avböjde biskopsstolen i Karlstad. Man kunde också nämna året 1840, då han tackade nej till att inträda som statsråd i regeringen. Särskilt episkopatet i Karlstad var ju eljest lockande, eftersom Geijer var värmlänning och biskopsstolen skulle ha givit honom en trefaldigt högre lön än professuren.⁵ Till systemen Jeanne Marie skriver han vid detta tillfälle: »Jag har i flera år njutit publikt understöd för författandet af Sveriges Historia, som ännu till minsta delen är af mig

fullbordad. Jag kommer ej af fläcken dermed så snart jag ej, såsom här, lefver midt ibland Biblioteker och Archiver. Det är ett *dagsverke för lifvet* som jag åtagit mig i nationens, i världens ögon. Jag kan ej bli det otrogen.»⁶ Men denna trohet mot forskningen, plikten att stanna vid sin läst och fullgöra sin akademiska uppgift som lärare och forskare, innebar nu för Geijer ingen som helst uppoffring. Professorsämbetet var en syssla som han inte ville byta ut mot någon annan. Särskilt de första åren i tjänsten, då Geijer var mer produktiv än någonsin, tycks ha varit sållsynt lyckliga. Om dessa år lär han ännu på dödsbädden ha fällt det berömda yttrandet: »Då dugde det att leva.»⁷

Men man får för Geijers senare framgångar vid alma mater inte förbise, att det också hos honom fanns ett ungdomsskede då han tvekade om levnadsbana. I bakgrunden fanns där en sträng far, en myndig värmäländsk brukspatron, som helst såg att sonen inhämtade de naturvetenskapliga och matnyttiga kunskaper, nämligen mineralogi och matematik, som kunde behövas ifall han skulle bli faderns efterträdare på bruket där hemma. I nödfall kunde han tänka sig, att Erik Gustaf utbildade sig till teolog och därmed vann den säkra utkomst som en kyrkoherde i dåtidens Sverige var tillförsäkrad. Men fastän Geijer i förstone lekte med tankar på både naturvetenskap och teologi och fastän han någon gång drömde om den diplomatiska banan och länge även irrade mellan olika akademiska discipliner – han författade avhandlingar för både adjunktur i filosofi och docentur i latin, innan han slutgiltigt bestämde sig för historien – vilar det över hela hans studietid ett drag av sorglös glädje och bekymmerslöshet.

Nog för att han i sina *Minnen* (1834) kan skildra denna ungdomstid, med det osäkra lelandet efter en identitet, som en period av förtvivlan. Och visst går han så långt att han påstår, att »ingen har varit så utan självförtroende» som han.⁸ Men som min lärare i det litteraturhistoriska proseminariet, den fina Geijerkännaren Elsa Norberg en gång träffande uttryckte det, inför sådana bekännelser »kan man endast med ett leende konstatera Geijers djupa obekantskap med hur en osäker människa av neurotisk karaktär har det ställt. Något av det mest påfallande i hans kamp mot bristen på självförtroende är nämligen just hans ytterst beslutsamma och positivt fruktbringande sätt att be-

mästra den.»⁹ Trots alla forskningens försök att förse Geijer med klädsamma kriser och själsliga komplikationer kommer man knappast ifrån, att han på djupet och i grunden var en ganska trygg natur, fostrad av goda föräldrar och gynnad av naturen. Det må vara, att han hade det trögt i portföret och rentav fick sin professur under omständigheter som för oss sentida betraktare inte ter sig helt uppbyggliga. Som Henrik Schück övertygande har visat, ser det inte bättre ut än att Geijer faktiskt hamnade på valbar plats på sitt professorsförslag genom att man helt enkelt felräknade rösterna i konsistoriet!¹⁰ Och som Fredrik Böök med den lundensiska illviljans skarpblick närmare utvecklat, drog sig sedan Geijer inte för att resa med häst och vagn nattetid till Stockholm för att genom trägna uppvaktningar hos höga vederbörande söka uppnå det åtråvärda ämbetet. Där antichamberade han hos Uppsala universitets kansler greve Magnus Brahe, utrikesministern Lars von Engeström och kronprinsen själv. Inte minst tycks han ha bearbetat Jacob Adlerbeth och dennes inflytelserike förman i ecklesiastikexpeditionen, Nils von Rosenstein.¹¹ Men myglet hos högt uppsatta gynnare och vänner får kanske inte överbetonas. Vi får komma ihåg, att uppvaktningar hos överheten tillhörde tidens ständkonventioner. Geijer skilde sig härvidlag kanske inte nämnvärt från sina samtida i liknande lägen. Hur som helst, när han väl passerat den trånga porten och blivit utnämnd, artade sig hans tid som professor och *homo academicus* till en sannskyldig triumffärd. Mötet med universitetet, med universitetslivet, blev i hans fall inte bara ett harmoniskt förhållande. Det blev ett kärleksförhållande.

Hur helt annorlunda formade sig inte Søren Kierkegaards möte med Köpenhamns universitet. Det sunda svenska geniet och det sjuka danska, vilken våldsamt kontrast i tidens idéliv! Men innan jag går in på Kierkegaards kontakt och konfrontation med universitetslivet, låt mig först summariskt erinra om några allmänna beröringspunkter mellan de båda storheterna. Jag tänker då inte på den självklara omständigheten att de var varandras samtida eller att de tidvis – var och en i sitt land – nära nog dominerade den intellektuella scenen, fastän de såvitt vi vet aldrig läste varandra eller låtsades om varandras existens. Viktigare är kanske, att de båda omfattade en djupt kristen övertygelse. Båda var

de, Kierkegaard under hela sin levnad och Geijer mycket länge, konservativa. Båda tog de intryck av romantiken, men båda kom de att till sist göra upp räkningen med romantiken. Av tidens mäktiga och framträngande universitetsfilosofi, hegelianismen, blev de inte opåverkade. Men, var och en på sitt sätt utformade de efter hand en personlighetsfilosofisk spekulatio som kom att resa ett mäktigt värn mot hegelianismen, dess panteism och abstrakta historiefilosofi. Häri var de varandras gelikar, och häri fullgjorde de, var och en på sin ort, sin kanske viktigaste filosofiska insats. Det hör på visst sätt till idéhistoriens inre logik, att eftersom de existensfilosofiskt delvis tänkte så lika, så framträder vid ett närmare studium också desto skarpare olikheterna mellan dem: mot Geijers optimistiska och sociala livstolkning står Kierkegaards pessimistiska och individualistiska. Och detta fick till följd, att de inte sällan kom att konkurrera om själarna. I min andra bok om existentialismen har jag försökt visa, hur Geijertraditionen här i Sverige utgjort en barriär mot både Kierkegaard och allsköns kontinental existensfilosofi, hur Geijer så att säga inkapslat och oskadliggjort Kierkegaard och Kierkegaardimpulserna, och detta ända in i vårt eget århundrade.¹² Först på senare tid har vinden vänt till Kierkegaards förmån.

Med dessa allmänna likheter och olikheter i minne kan vi inte låta bli att frapperas av en sak: att de såg på universitetet, på forskningen och universitetslivet med mycket olika ögon. Om Geijer älskade universitetet, så misstrodde och hånade Kierkegaard det. Säkert har detta sin bakgrund i hans arv och tidiga barndom. Om Geijer var född under en lycklig stjärna, så var Kierkegaard det inte. Där står han, enslingen, puckelryggen, det överreflekterade geniet med ett från början komplicerat och traumatiskt förhållande till sina dagars upphov. Ty också i hans fall fanns där en myndig och maktfullkomlig fader i bakgrunden, bara med den skillnaden att patriarkatet i hans öde ingrep så mycket grymare. Kierkegaards far släppte aldrig greppet över sonens liv utan styrde och fjärrstyrde det ända fram till dödsögonblicket.

Med all säkerhet hade Kierkegaard aldrig överhuvud taget valt att studera vid universitetet, om inte fadern – den välbeställda klädehandlaren – så hett hade önskat, att han skulle bli teolog och präst, detta i likhet med den äldre

brodern Peter Christian som ju till sist avancerade till posten som biskop över Själland. I bakgrunden skymtar faderns behov av att gälda en religiös skuld från ungdomen, sönerna skulle sona vad han förbrutit. Tidvis försökte Søren att rycka sig lös ur faderns stränga välde, vilket tog sig det uttrycket att han på trots flyttade hemifrån och försökte leva ett lössläppt bohemliv på Köpenhamns krogar och bordeller, så vilt han nu vågade och kunde med sin skröpliga lekamen och med sina svåra hämningar. Men när fadern dött, inträffade den första svåra krisen i hans liv och han återupptog de avbrutna universitetsstudierna med en intensitet som är frapperande. På kort tid absolverade han sin teologie kandidatexamen och disputerade kort senare för filosofie magistergraden på avhandlingen *Om Begrebet Ironi med særlig Hensyn til Socrates* (1841). Han avlade därmed vad som i andra danska fakulteter på den tiden närmast motsvarade en regelrätt doktorsgrad.

Med detta hade han fullföljt löftet till fadern åtminstone delvis, han var nu formellt kompetent att söka den tilltänkta kyrkoherdebefattningen på landet. Men så långt som till prästvigning kom det aldrig, fastän Kierkegaard för all del några gånger beträdde predikstolarna i Köpenhamns kyrkor. Snart insåg han, att hans uppgift inte var att eftersträva ett ämbete vare sig vid universitetet eller i kyrkan. Därtill utgjorde hans tungsinne och hans hämningar, kanske också hans temporalepilepsi ett alltför stort hinder. Pålen i köttet, ångesten, krampanfallen och den kroppsliga vanmakten höll honom i stället fast vid skrivpulpeten. Inom loppet av bara några få, korta år skapade Kierkegaard vad han med stolthet kunde kalla en litteratur i den danska litteraturen. Som förmögen arvtagare och rentier kunde han leva ett bekvämt privatliv som lärd och som författare. När han avled år 1855, var han endast 42 år gammal. Den avsevärda förmögenhet som han fått i arv efter fadern och som han framgångsrikt förvaltade bl.a. genom fördelaktiga aktieköp var då förbrukad, återstoden räckte nätt och jämnt till att bestrida begravningskostnaderna. I detta såg Kierkegaard ett gudomligt tecken. Gud eller, som han brukade säga, »Styrelsen» hade i sin nåd tillsett, att han fått föra verket till sin fullbordan.

Vi har här kommit fram till en fullkomligt avgörande skillnad mellan dem. Medan Geijer

eftersträvade att bli författare innanför universitetets rāmärken, valde Kierkegaard att bli det utanför. I strid med kyrka och universitetsetablissemang kom han att föra sitt fälttåg för en ny och allvarligare livsform. Och vi skall strax återkomma till de egenartade uttryck som detta fälttåg tog sig. Men låt mig först notera, att det finns viktiga och slående likheter – i till synes obetydliga detaljer – i de båda kontrahenternas intellektuella utrustning och bildningsgång. Det kan gälla en sådan konkret och enkel sak som deras inställning till de klassiska språken. Båda hyllade de nämligen med lidelse de klassiska språken och det antika litteraturstudiet. Båda var de mycket framstående latinare och inte oävna heller i grekiska. Geijer förfäktade redan i en tidig skrift som prisskriften om inbillningskraften 1810 den nyhumanistiska tanken, att ungdomen vid universiteten alls inte bör syssla med praktiska och yrkesförberedande studier. I stället bör de vid universitetet lära sig att tänka, vilket bäst sker teoretiskt.¹³ Och i synnerhet tränas tanken och den logiska förmågan genom studier i latin. Både Geijer och Kierkegaard omfattade – kan man säga – formalbildningens grundsatser, och Geijer omsatte dem länge i både praktisk pedagogik och i utbildningspolitik. Det löper som en röd tråd genom hans skrifter under hela hans konservativa period och långt fram på 1820-talet, då han sitter i den s.k. snillekommitté som har till uppgift att reformera den högre utbildningen, att han vill värna om de klassiska studierna vid gymnasier och universitet, att han distinkt avvisar utilism och allsköns folkbildningsutopism.

Vi vet också, att han själv skrev latin med största lätthet. Det märks t.ex. när han enligt tidens sed författade elevernas avhandlingar. Av de 66 avhandlingar som framkom under Geijers professorstid i ämnet historia, har han med säkerhet skrivit 42 stycken själv och med viss sannolikhet ytterligare 4, samtliga naturligtvis på latin. Ty detta hörde till den akademiska konventionen ännu vid denna tid. Professorn skrev avhandlingstexten, lärjungen å sin sida försvarade – alltid på latin – de teser som var fogade till avhandlingen. Systemet kan verka egenartat, och det hör till saken att det också redan under Geijers livstid väckte kritik och klander. Samtidigt innebar det bestämda fördelar, nämligen i så måtto att det avsevärt drygade ut de magra professorslönerna. Professorerna satt inte på

grön kvist. Men för varje avhandling som de författat (i regel inte alltför omfattande), uppbar de från respondenten ett rejält arvode. Avhandlingsskrivandet var alltså för dem en välkommen biinkomst. Därtill kunde de kostnadsfritt och utan egna tryckkostnader – dem fick eleverna stå för – bekvämt prångla ut sina egna forskningsresultat.¹⁴ När man betraktar den livliga handledningsverksamhet som somliga professorer i våra dagar utvecklar och som ibland medför att de rentav medverkar i avhandlingstexten kan det ligga nära till hands att tycka, att situationen inte mycket ändrat sig sedan Geijers dagar, låt vara att språket förändrats liksom också – dessvärre – den ekonomiska ersättningen. Men Geijer själv var förutseende nog att upptäcka, att systemet knappast främjade elevernas självständighet och det säger åtskilligt, att det under hans tjänstetid likväl förekommer ett par avhandlingar på modersmålet, en av dem författad av Geijer själv och en annan av hans son Knut.¹⁵ Det invarslar en ny tid som skall komma. Men till alldeles övervägande delen fullgjorde alltså Geijer sitt skriftställerier för elevernas räkning på latin.

Också Kierkegaard var en mycket driven latinare. Den unge Søren som eljest inte utmärkte sig för att vara något skolljus, blev redan i gymnasiet så försigkommen i latin, att hans behandling av det ädla romarspråket väckte omgivningens förtjusning och beundran. Ja, det gick så långt att hans latinlektor vid Borgerdyds skolen, en viss titulärprofessor Michael Nielsen, anställde honom som hjälpreda, som ett slags biträdande lärare, för att rätta och bedöma kamraternas latinstylar.¹⁶ Vi är väl underrättade om vilka latinska klassiker som han var förtrogen med redan på skolbänken.¹⁷ Och när jag läser den kanske käraste lektyren i mitt privatbibliotek, de 25 volymerna av Kierkegaards *Papirer* – d.v.s. den väldiga svit av dagböcker, som han författade parallellt med det offentliga författarskapet – kan jag aldrig låta bli att frapperas av den lätthet, med vilken han långt upp i åren minns och citerar sina latinska klassiker. Det är som om han hos dem hade sina närmaste umgängesvänner och samtalspartners.

Med tanke på att latinet vid denna tid ännu var en inkörspor för det akademiska studiet och disputationerna hur som helst alltid försiggick på latin, kunde man kanske ha väntat sig, att Kierkegaard skulle ha skrivit sin magisterav-

handling på latin. Men det gjorde han inte, och här står vi inför en intressant paradox. Medan Geijer med tiden hörsammade den nya tidens krav och rentav övergick till att yrka på att studenterna inte bara borde skriva sina avhandlingar själva utan rentav skriva dem på svenska, var Geijer själv i sin egen akademiska vandel så konservativ, att han skrev både sina egna och andras avhandlingar på latin. Den konservative Kierkegaard däremot, som i de flesta avseenden motsatte sig alla nymodigheter, var så långt före sin tid, att han på sommaren 1841 författade sin avhandling på modersmålet. För att få detta förfaringssätt godtaget, var han visserligen tvungen att gå ända till kungs för att utverka dispens. Och kung Christian VIII gav honom nådigt tillstånd, låt vara först efter oändliga turor och krångliga remisser: papperen vandrade ner till direktionen för de danska universiteten, sedan till rektorn för Köpenhamns universitet, den kände naturvetenskapsmannen och fysikern Hans Christian Ørsted, sedan till konsistoriet och slutligen till fakulteten och där närmast berörda professorer. Men trots det kungliga medgivandet utlöste Kierkegaards tilltag både uppseende och klander i omgivningen. Inte minst gäller detta om den av fakulteten utsedda betygsnämnden, som ju enligt dansk tradition hade att godta avhandlingarna redan före disputationen, d.v.s. innan den kommit upp till ventileringsring. Den bitske filosofen Frederik Christian Sibbern, dekanus i filosofiska fakulteten, talade t.ex. – som Carl Weltzer utrett i en intressant uppsats – om »en eiendommelig og særegen Marcherings-, Gang- og Slentremaade» och tyckte, att ett och annat som tillhörde den lägre stilarten lämpligen borde rensas ut och skäras bort vid den slutliga översynen före tryckningen.¹⁸ Och latinprofessorn Johan Nikolai Madvig drämde till med ett ännu hårdare omdöme och talade om »en selvbehagelig Jagen efter det Piqvante og Vittige, der ikke sjelden slaaer over i det reentud Plat-Smagløse».¹⁹ De båda professorerna i grekiska, Frederik Christian Petersen och Peter Oluf Brøndsted, de filosofiska lärarna Rasmus Nielsen och Hans Lassen Martensen var något mildare i sina bedömningar men inte entusiastiska. Petersen t.ex. tyckte, att »adskillige Udskeielser i den sarkastiske og raillerende Stilart burde borttages, som upassende i et akademisk Skrift».²⁰

Och visst är det sant, att författarens danska

stilkonst i denna avhandling är mycket oakademisk. Stilen är ofta personlig, livfull och lidelsefull, som om författaren långt mer önskade att pröva sina skönlitterära krafter än iakttade de regler som gäller för den akademiska högprosan. Samtidigt är framställningen full av ironi, som om han ville driva gäck med hela företaget och göra spott och spe av disputationsförfarandet. När disputationen slutligen ägde rum den 29 september 1841, försiggick den på latin. Ventileringsring gällde också här – enligt de rutiner jag nyss redovisat – inte avhandlingstexten som sådan utan endast de elva latinska teser, som i ett supplement fanns bifogade till dissertationen. Disputationsakten varade i sju och en halv timme och tycks ha varit en mycket dramatisk tillställning. Fastän både utsedda opponenter och extraopponenter – tillsammans nio personer – uppbjöd alla krafter för att knäcka Kierkegaard, kan man säga, att det tilltänkta offret gick segrande ur striden. Kierkegaard talade nämligen ett flytande klassiskt latin och hade inga som helst svårigheter att värja sig. Ja, av bevarade källor framgår det, att han formligen sopade golvet med sina motståndare. Han »legede Himmelspræt med Fakultetet», som ett närvarande vittne något mer städat uttryckte saken.

Den vrenskande oppositionsmannen och revoltören Søren Kierkegaard blev aldrig vare sig docent eller professor och ville kanske heller aldrig bli det. Magisterdisputationen 1841 kom att bli hans första och sista personliga kontakt med universitetet. Redan när examensbeviset, det eftertraktade magisterdiplomet, tillsändes honom, satt han på tåget mot Berlin. Han hade just slagit upp förlovningen med Regine, marcken gungade under hans fötter, och han var på väg in i den litterära bearbetning av krisförloppet som han skulle komma att redovisa i *Enten-Eller* och *Gjentagelsen*.

Ändå bildar avhandlingen om Sokrates på sätt och vis en vattendelare i hans liv. Ty det intressanta är ju, att han här valde att skriva om en gestalt, som kom att följa och förfölja honom under hela hans fortsatta författarbana. Ja, kan man undra, skrev han egentligen Sokratesavhandlingen i första hand för att akademiskt meritera sig? Eller skrev han den snarare för att komma till rätta med en tänkare, som på många sätt utgjorde hans själsfrände, en av dessa valfrändskaper som han på en och samma gång

attraherades av och repellerades av?

I magisteravhandlingen betraktar han ännu Sokrates med kritiska ögon, i ett negativt ljus. Med Sokrates, skriver han, gjorde begreppet ironi sitt intåg i världen. Denne blev på det sättet inkarnation och bärare – Kierkegaard sitter ännu fast i hegelska tankemönster – av en hel tidsålders intellektualism. Sokrates ifrågasatte allt och alla, till och med gudarna, och blev därmed en Västerlandets förste nihilist. Och han var ingen god medborgare eller lärare, han förförde ungdomen och ifrågasatte – här följer Kierkegaard återigen Hegel – själva statsbegreppet. Hans bottenlösa ironi gör honom svår att fånga, att avbilda, lika svår att avbilda (säger Kierkegaard) som det är svårt att avbilda den folksagans tomte, vars hatt gjorde honom osynlig. Och man anar här, hur Kierkegaard trots allt har en smula svårt att dölja sin fascination för den gäckande och gåtfulla gestalten. Men i huvudsak framställs likväl den sokratiske pedagogiken som destruktiv och nedbrytande. Sokrates' avsikter må ha varit välmenande, men hans verksamhet ledde aldrig över i något positivt. Han väckte ungdomens kunskapsörst men han stillade den aldrig. Därför representerar han det farliga i europeiskt tänkande, han är ett slags ironins onda ande.²¹

Så lät det ännu 1841 i magisteravhandlingen. Men bara några år senare kommer omsvängningen. Från att ha varit en förförare och bedragare, växlar Sokrates gestalt och framträder i *Philosophiske Smuler* (1844) som en redlighetens talesman, och i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) framtonar han på varje sida som en idealgestalt, ja växer efter hand ut till att bli ett Kierkegaards identifikationsobjekt. I en rad viktiga avseenden får Sokrates nu drag som erinrar om Kierkegaards hin enkelte. Han är oppositionsmannen som vågar trotsa samtiden och statsmakten. Han är människan som vågar välja och ta ansvar för sitt tänkande. Sokrates demonstrerar, att tänkandet inte är till för sin egen skull utan lyckas att omsätta lära i liv. Han vågar t.ex. att med sin modiga död satsa på sin förvisning, att odödligheten faktiskt finns. Därmed lyckas han med det svåra och oerhörda att – som Kierkegaard uttrycker saken – reduplicera sitt tänkande i existens, att uppnå den äkthet som utgör existensfilosofins slutmål. Och han är en innerlighetens och lidelsens talesman, hans hedniska förkunnelse blir på det sättet »en Ana-

logie til Troen, sensu eminentiori», eftersom han inte grundar sina övertygelser på det som är intellektuellt visst och säkert utan i stället lyssnar till rösten i sitt inre, sin daimonion. Denna samvetets röst är för Kierkegaard viktigare än alla intellektuella instanser. Därmed är ståndpunktsförskjutningen fullbordad. Sokrates har kommit så långt bort från att vara en intellektualistisk sofist som gärna tänkas kan.

När Kierkegaard på detta sätt omvandlat Sokrates till något som bra nära liknar en trons hjälte – hela denna idéutveckling har utretts av Jens Himmelstrup i ett klassiskt arbete²² – förutsätter ståndpunktsförändringen naturligtvis, att författaren fjärrat sig från sina ursprungliga hegelska positioner. Och denna revision av Sokratesbilden går hand i hand med vad som händer i Kierkegaards eget författarskap. Med pseudonymtekniken och med sin s.k. indirekta metod valde han, han säger det explicit, att vandra i Sokrates' fotspår. Det kom nu an på att skriva på ett sådant sätt, att läsarna inte valde att svära på magister Søren Kierkegaards ord utan i stället tvingades in i sitt eget val. Sokrates' maieutik anvisade vägen: lärjungarna skulle animeras till självverksamhet, till egna, personliga val och ståndpunktstaganden. Valets filosofi får i Sokrates, kan man säga, en bundsförvant och garant. Och därmed slog Kierkegaard in på alldeles andra vägar än t.ex. Nietzsche, som ju i *Götzendämmerung* (1889) snarast skärpte den kritik mot Sokrates som han inlett redan i *Geburt der Tragödie* (1872) och utmålade Sokrates som själva inbegreppet av steril och ödesdiger intellektualism, ett utslag av dekadensen i dess prydno, den fula folklighetens motståndare till allt aristokratiskt och ädelt.²³

Inte så Kierkegaard. Om det är något som Kierkegaard håller Sokrates räkning för, så är det att denne aldrig blev docent eller professor, ja att han inte hade det minsta gemensamt med den andefattiga ämbetsmannakår Kierkegaard ständigt mötte vid universitetet i sin samtids Köpenhamn och som han så djupt föraktade.

Vad han därvid har i sikte är förstås i första hand universitetsteologerna, som stannat kvar i de positioner som han själv övergivit, d.v.s. genomsyras av en föraktlig efterhegelianism som försöker göra Guds handlande i historien intellektuellt begripligt. Genom både det utgivna författarskapet och i dagböckerna löper en skarp vidräkning med dessa Hegelfrälsta akade-

miker, väller en mäktig flod av från ironi och flödande hån mot docenterna och professorerna, en vidräkning som i vissa stunder kan komma oss sentida läsare att tänka på 1600- och 1700-talens klassiska lärdomssatirer (Molières och Holbergs persiflage av de lärda) men som oftast vida överträffar dem i hetta och lidelse.

Det lyser och glittrar av förakt för den teoretiska människan i dessa Kierkegaards anteckningar, det blixtrar av från och genomskådande människokunskap. Och det sparas inte på hånet. Tänka sig professor Hegel, skriver Kierkegaard – och man hör formligen hans hessa hånskratt i bakgrunden – som sitter där och bygger sitt stolta tankesystem men som helt och hållet lyckas förbise den »lillebitte Dangel, som den existerende Hr. Professor er, der skriver Systemet». ²⁴ »Hegel var Professor i Philosophie, ikke Tænkter», lyder det bistra domslutet. ²⁵ Särskilt teologiprofessorerna kommer i skottgluggen, när Kierkegaard nu avlossar sina salvor. De tror att man kan behandla religionen som ett lärt spörsmål, objektivt, utan att det angår ens eget personliga liv. Kristendomen skriver han, »vil ikke længere taale denne uforskammede Objektivitet med hvilken man – bliver Professor i – at Andre bleve korsfæstede (...)». ²⁶ Dessa professorer lyfter lön, de lever ett bekvämt borgerligt liv, de förvärvat Dannebrogsvorden och kommer in i akademier på att göra vetenskap av detta, att det finns en människa som lidit och korsfästas för deras skull, att det funnits lidande sanningsvittnen. »At være Professor (...) i Det, som et Par Fiskere har sat ind i Verden», ²⁷ att bli professor på att utlägga och intellektuellt förklara Kristi lidande på korset, vilken himmelskriande absurditet!

Och lika illa som det är med professorerna, är det förstas med docenterna, detta glosögda släkte som författar mer eller mindre oläsbara och dammiga meriteringsavhandlingar utan att någonsin leva som de lär, utan att ha kurage att omsätta sitt tänkande i praktisk handling. Också de förvandlar andras lidande och lidelse till ett näringsfång men saknar själva helt och hållet lidelse, engagemang. »De fleste Docenter ere saa flynderagtige, at man gjerne kunde flaae dem – uden at pine et lidenskabeligt Ord ud af dem», ²⁸ därför att det är den heliga vetenskapliga objektiviteten, som utgör deras riktmärke, samt förstas avancemanget, äran, nästa pinne på karriärstegen. Att forska och undersöka, att

ge ut böcker, att docera är onekligen vad som betalar sig här i timligheten, fastslår Kierkegaard, men man docerar sig inte in i evigheten.

Som ett stående, ständigt återkommande inslag i denna holmgång med de lärda, skymtar också Kierkegaards fruktan att själv en gång falla offer för docenterna och professorerna, att bli en fotnot i deras avhandlingar, att hamna i deras föreläsningar, jag var nära att säga avskedsföreläsningar. Med befogad självkänsla fastslår han, att han i Danmark efterlämnat ett väldigt intellektuellt kapital, men att den stund skall komma då rovfåglarna samlas kring bytet och då detta stora tankearv kommer att förskingras och förfuskas av professorerna och docenterna, »som er mig saa uhyre imod». ²⁹ »Jo, jeg takker, naaer jeg engang døer, her vil blive noget for Docenter. Disse nederdrægtige Slyngler!» ³⁰

Ett intressant inslag i denna akademikerkritik är därvid den ständigt upprepade tanken, att akademikerna är inbiliska och uppblåsta nog att tro sig vara den historiska utvecklingens krön, det vetenskapliga framstegets blomma. Ty utveckling och framsteg är alltid de kryckor varmed de stöttar sin självkänsla. Därav deras vanföreställning, att man nödvändigtvis tänker bättre, därför att man skrudar sig i modern teori, att vetenskapen à tout prix framskrider och fortskrider – från något sämre och mer primitivt till något bättre och mer utvecklat – och att man följaktligen ingenting har att lära av dem som gick före oss, de gamle. Vilken enfald, vilken omåttlig självförhåvelse, menar Kierkegaard, som ju i sin egen konservativa historiebetraktelse inte står främmande för en guldålderstanke, nämligen den att historien faktiskt en gång kulminerat med Kristus och att den sedan dess bara visar prov på ett enda fortgående förfall. ³¹ Men professorerna och docenterna är som alltid, inskräper han, »kjendelige paa, at de mene, at være den høieste Udviklings skjønneste Blomster». ³² Eller som det heter, när han på ett be-tecknande vis plötsligt drar in Sokrates i bilden: »Enhver iblandt dette Pak af Professorer (...) mener at være gaaet langt videre end Du, Socrates». ³³ Och den underförstådda tanken är förstas, att dessa nutidens moderna testuggare och teoretiker inte är värda att lösa Sokrates' sandalremmar.

Nu bör man kanske tillfoga, att det faktiskt också finns skrifter där Kierkegaard intar en

lugnare och mer måttfull hållning i sin uppgörelse med akademikerna. I *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* inträffar det, att han lyfter på hatten för universitetslärdomen, notabene under förutsättning att den iakttar sina gränser och besinnar sig på sin rätta uppgift, d.v.s. att i all blygsamhet fastställa vetenskapliga tillsvidaresanningar i stället för absoluta sanningar, som det duger att leva och dö på. Här är det inte den akademiska hanteringen i och för sig utan just sammanblandningen av det vetenskapligt-objektiva och det existentiellt-subjektiva som han vänder sig mot. Det är, menar han, inget fel på vetenskapen som sådan, så länge man bara inte föreställer sig, att man i den kan hitta framkomliga vägar till själens frälsning eller till en hållbar och personlig livsåskådning. Ty det kan man inte. Denna viktigare personliga sanning får man söka sig fram till på egen hand, på egen risk och eget ansvar, utan vetenskapssamhällets hjälp och tillskyndan.

Geijer, forskaren och läraren, universitets-etablissemangets inkarnation, fullblodsakademikern, Kierkegaard revoltören, oppositionsmannen, den ensamme självtänkaren, jag har i några korta ögonblicksbilder kontrasterat dem mot varandra. När jag nu närmar mig slutet av min jämförelse, överväger jag inte att försöka mediera mellan dem, att presentera något slags försonande syntes eller utjämnande kompromiss mellan dem. Detta vore att synda mot Kierkegaards helige ande. Det är en helt annan sak, att man med redligheten i behåll mycket väl kan påstå, att det går att leva med dem båda och att lära av dem båda.

Snarare vore det då värt att ställa frågan: men hur gick det sedan? Hur formade sig fortsättningen? Hur artade sig slutet på deras kärleks-respektive hatförhållande till universitetet? För Kierkegaards vidkommande kan frågan besvaras kort. Kierkegaard dog ung och fick aldrig vare sig anledning eller tillfälle att fullfölja och avsluta sin uppgörelse med universitetstänkandet. När hans våldsamma diatrib mot statskyrkan satte in, i tidskriften *Øieblikket* som utkom med nio nummer från den 24 maj till den 25 september 1855, låg han redan dödssjuk. Men man anar, att han i stort sett inte ändrat mening under den korta tid som han varit aktiv som publicist. Med obönhörlig konsekvens, utan att på minsta vis avvika från eller modifiera sin övertygelse, hamrar han in i det sista in, att

ämbetsutövning ofrånkomligen korrupperar och förorenar tänkandet. Hänsynstaganden, kollegialitet, diplomati, måtta och välanständighet är ingenting för en diktarfilosof som i eldskrift över hela sin livsgärning ristat in de oförglömliga orden: »Hvad jeg vil? Ganske simpelt: Redelighed.» Och med bitande ironi fortsätter han sin glada drift med meningsmotståndarna: »'Havde Apostelen Paulus nogen Embedsstilling?' Nej, Paulus havde ingen Embedsstilling. 'Tjente han da paa anden Maade mange Penge?' Nej, han tjente paa ingen Maade Penge. 'Var han da i det mindste gift?' Nei, han var ikke gift. 'Men saa er Paulus jo ingen alvorlig Mand?' Nei, Paulus er ingen alvorlig Mand.»³⁴

För Geijers vidkommande artar sig situationen annorlunda. När det berömda avfallet inträffade 1838, var han redan en 55 års man och när han lämnade Uppsala och bosatte sig i Stockholm hela 63. Omsvängningen från en konservativ övertygelse till en liberal satte spår i mycket av hans tänkande och medförde en omprövning på de flesta områden: i fråga om latin-herraväldet, i fråga om folkbildning och folkskola, i fråga om ståndssamhälle och konstitution, i fråga om fattigvårdsfrågan och mycket annat framförde han nya och för tiden radikala åsikter. Det är inte utan att denna genomgripande åsiktsväxling, som Geijer ansåg vara resultatet av trägna historiska studier och inget annat, gjorde honom till en ensam man i Uppsala. Många av hans bästa vänner övergav honom. Över de sista professorsåren vilar inte så litet av missmod, misantropi och bitterhet. Samtidigt ser man av den sista föreläsningsserie som han höll på hösten 1845 om de akademiska studiernas historiska utveckling – bevarade i dyrbar handskrift i blyerts på Uppsala universitetsbibliotek³⁵ – att han behåller sin tilltro till de akademiska studierna och den fria forskningen. I *Minnen* avger han det glada vittnesbörd om lyckan vid forskarbordet, som blivit en av den svenska forskningens renaste och mest klassiska bekännelser. Det sker, när han talar om historiens eget inre sammanhang: »*Sammanhang!* – Vad är kosteligare, nödvändigare? Ja! men *sakernas eget*. En glimt av detta är lycksalighet, men endast belöningen för långvarig möda.»³⁶ Var och en som någon gång vid ett forskarbord fått erfara dessa kreativitetens och den plötsliga insiktens ljusögonblick, vet vad han talar om.

När Geijer efter trettio års tjänst vid universi-

tetet så småningom beslöt sig för att bryta upp från Uppsala, uppvaktades han den sista kvällen – den 9 maj 1846 – av studenterna. I sitt tacktal kretsade han kring den viktiga erfarenhet som nog många av oss gör, när vi avgår från en lärarbefattning och lämnar en kateder: att det är avskedet från de unga, avskedet från dem som vi handlett och forskat tillsammans med, som ger stunden dess särskilda vemod. Geijer uttryckte det, i överensstämmelse med ett gammalt latinskt talesätt, på sitt korthuggna och därför verkningsfulla vis: »Jag har lärande lärt.» Onekligen berör talaren här något viktigt. Ty det är till sist inte säkert, att det är vi universitetslärare som till de unga förmedlar de viktigaste impulserna. Akademisk undervisning handlar alltid – åtminstone när den förtjänar namnet – om en växelverkan, där det minst lika mycket är de unga som fostrar oss äldre i nya tankebanor och därmed bidrar till att hålla oss levande, som studenter, som studerande för livet. På följande sätt yttrade sig Geijer i tacktalet till studenterna, och det är ord som jag – när jag nu nedlägger mitt ämbete vid Geijers eget universitet – gärna vill instämma i:

Ser jag tillbaka på min långa lärarbana, som nu nalkas sitt slut, så vet jag vilka förebråelser mig kunna göras. (...) Fordrar man av en lärare framför allt överlämnandet och beståndet av på förhand fullt genomtänkta och avgjorda övertygelser, så har jag illa svarat mot en sådan fordran. Mina övertygelser, min hela bildning har befunnit sig i en ständig utveckling. De ha utvecklats sig med Eder, genom Eder, för Eder. Lärande andra har jag själv oupphörligt lärt. (...) Studerande är allt vad jag varit, allt vad jag är, allt vad jag ännu bliver, tills livets krafter domna.³⁷

NOTER

¹ E.G. Geijer, Om Europas världsvälde. Geijers installationsföreläsning som professor i historia vid Uppsala universitet den 27 mars 1817 (*Samlade Skrifter* II, s. 363–374).

² Nils von Hofsten, Inbjudan till den minnesfest varmed Uppsala universitet den 23 april 1947 högtidlig-håller Hundraårsminnet av Erik Gustaf Geijers död. Utfärdad av Nils von Hofsten, Universitetets rektor, s. 3. Ingår i N. von Hofsten, *Bidrag till Uppsala universitets historia*, Uppsala 1928–47.

³ Jfr E.G. Geijer, *Nytt »Ett och annat» i anledning av frågan om den akademiska juridiktionen (1822–23)*, (S.S. III, s. 161–335). Se även Sten Lindroth, *Uppsala universitet 1477–1977*, Uppsala 1976, s. 144 samt Torgny Segerstedt, Geijer – den samhällsverkamme, *Geijerjubiléet i Uppsala 1983. Föreläsningar hållna*

vid symposium 12 och 13 januari 1983, s. 17 f.

⁴ E.G. Geijer i brev till Esaias Tegnér den 25 juni 1812 (S.S. XIII, s. 214 f.) och till Lars von Engeström (S.S. XIII, s. 253 f.)

⁵ J. Landquist, *Geijer. En levnadsteckning*, Sthlm 1954, s. 242.

⁶ S.S. XIII, s. 188.

⁷ J. Landquist, a.a.s. 138.

⁸ S.S. VII, s. 322.

⁹ Elsa Norberg, Erik Gustaf Geijer. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, Tredje delen, Sthlm 1956, s. 198.

¹⁰ Henrik Schück, När Geijer blef professor. *Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser*. Femte serien, Sthlm 1902.

¹¹ Fredrik Böök, När Geijer blev professor. *Svensk vardag. Essayer*, Sthlm 1922.

¹² Th. Stenström, *Existentialismen i Sverige. Mottagande och inflytande 1900–1950* (Acta Universitatis Upsaliensis, Historia litterarum, 13), Sthlm 1984, s. 43 f., 54 f., 57, 61, 68 ff.

¹³ T. Segerstedt, a.a. s. 18 f.

¹⁴ Bengt Henningsson, *Geijer som historiker*, Uppsala 1961, s. 38, 65–69.

¹⁵ B. Henningsson, a.a. s. 67.

¹⁶ H.P. Holst i brev till H.P. Barfod, *Erindringer om Søren Kierkegaard*. Samlet udgave ved Steen Johansen, Khvn 1980, s. 19.

¹⁷ Michael Nielsen, Søren Kierkegaards latinlärare och skolans föreståndare, i »Skole-Vidnesbyrd», *Erindringer om Søren Kierkegaard*, s. 20 f.

¹⁸ Carl Weltzer, Omkring Søren Kierkegaards Disputats, *Kirkehistoriske Samlinger. Sjette Række*, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. Sjette Bind, Khvn 1948–50, s. 292.

¹⁹ C. Weltzer, a.a. s. 294.

²⁰ C. Weltzer, a.a. s. 296.

²¹ Jfr Lars O. Lundgren, *Sokratesbilden. Från Aristofanes til Nietzsche* (Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History of Literature, 20), Sthlm 1978, s. 147 ff.

²² Jens Himmelstrup, *Søren Kierkegaards Opfattelse af Sokrates. En Studie i dansk Filosofis Historie*, Khvn 1924.

²³ L.O. Lundgren, a.a. s. 166–174.

²⁴ Søren Kierkegaard, *Samlede Værker*, IX, Khvn 1963, s. 104 f. Citerat av F.J. Billeskov Jansen, *Kierkegaard. Introduktion til Søren Kierkegaards liv og tanker*, Khvn 1992, s. 61.

²⁵ De följande citaten ur dagböckerna är hämtade från *Søren Kierkegaards Papirer*. Anden forøgede Udgave ved Niels Thulstrup, Bd I–XVI, Khvn 1968–1978. Elakheten om Hegel från X, 2 A, 431, s. 308.

²⁶ X, 4 A, 532, s. 350.

²⁷ X, 2 A, 633, s. 452.

²⁸ VI, B 53, 17, s. 145.

²⁹ X, 4 A, 628, s. 443.

³⁰ XI, 1 A, 136, s. 95.

³¹ Om Kierkegaards förfallsteori se Marie Mikulová Thulstrup, *Kierkegaard og pietismen* (Søren Kierkegaard Selskabets Populære Skrifter, XIII), Khvn 1967, s. 54 ff.

³² X, 4 A, 14, s. 431.

³³ XI, 1 A, 448, s. 344.

³⁴ Kort og spidst, *Øieblikket* nr 6, Søren Kierkegaard, *Samlede Værker*, XIX, Khvn 1964, s. 195. – Jfr F.J. Billeskov Jansen, *Kierkegaard. Introduktion til Søren Kierkegaards liv og tanker*, Khvn 1992, s. 82 f.

³⁵ Föreläsningarna finns utgivna under titeln »Den

ny-europeiska odlingens huvudskiften» i *Samlede Skrifter* XI, s. 3–164.

³⁶ S.S. VII, s. 376.

³⁷ Citerat efter J. Landquist, *Geijer. Hans levnad och verk* (1924) s. 664.